

plemenitost: pelikan koji ide u smrt da bi othranio svoje potomstvo, vuk kojeg je opevao A. de Vinji, labud čiju pesmu pred smrt spominje Lamartin, Barry le Saint-Bernard s hiljadu junaštava — koji je spasao 41 čoveka, a ubio ga je četrdeset drugi, koji je za njega pomislio da je medved — kojim se bavio predratni film...; bilo da se ističu preobražaji na pola puta između života i smrti, kako to čini Kafka (*Preobražaj*: čovek postaje insekt), Verkor (*Silva*: lisica postaje žena) i nama bliži T. Oven (pretvaranje žene u krmaču i obrnuto); *bilo da se, najzad, okreće ka užasu i agresiji*: juče su to bili filmovi tipa *King-Kong*; danas je to priča o Vilaru, mladiću koji odgaja pavove da ih pusti na svoje neprijatelje; *Froga*, gde vidimo Reja Milanda (Milland) koga žabe krasače odvlače u vodu¹⁷; *Noć kunića*, gde 15.000 džinovskih kunića pohlepno gutaju Ženet Lajg; obećavaju nam čak i jedan policijski film sa smrtonosnim paucima, i jedan drugi s istim takvim mačkama, najzad jedan s pacovima čiji naslov mnogo obećava: *Pacovi, Pacovi, Pacovi*. Vešt način korišćenja morbidnih ili anksioznenih pulzija publike, tako što se u opseg kapitalističke rentabilnosti posredno uvodi životinjska pasmina!

¹ S mitskog stanovišta, naime, postoji mnoštvo prelaza između biljnog, životinjskog i ljudskog sveta. Tako je zabeleženo povodom plemena Fali iz severnog Kameruna: »Na zemlji suđenju ljudima, nikla je u centru papaja i stvorila prvi par ljudskih bića suprotnog pola, koji su rodili dva puta po dve bliznakinje. Sa svoje strane, Kornjača i Žaba krasača sjedinile su se, prva s Krokodilom, simbolom voda koje teku, druga s Gušterom, simbolom neobrađene zemlje, i rodile dva para muških blizanaca. Ovi poslednji su sa četiri žene, rođene od dece papaje, sačinjavali četiri para od kojih je nastao narod Fali.« Vidi A. Lebeuf, *Le système classificatoire des Fali*, in: *African systems of thought*, I. A. I., London, 1965, str. 238—340.

Takođe na mitskom nivou, setimo se da bogomoljka, čas božanstvo čas demijurg, zauzima važno mesto u svetim bantui pričama iz Južne Afrike: Kegen ili Kagu kod Bušmana, Nova kod Kuna, Gannab kod Heikoma i Begdama, Hise kod Narona. Vidi R. Caillois, *Le mytheet l'homme*, Gallimard, 1972, str. 35—83. Ovo je tema koja podseća na analogiju između dojenja i parenja (Havelock Ellis) i koja se ponovo javlja u priči o vagini koja ujeda. Povodom paukove ženke koja proždire svoga mužjaka, vidi opis toga kod Mišlea (Michelet) (*L'Insect*).

² Budna pažnja — što ne znači i racionalna — kojom afrički pastir okružuje svoja goveda dobro je poznata, naročito kod Puela, Pedi i Nuera. Povodom ovih poslednjih, na primer, D. Polin (Paume) piše (*Les civilisations africaines*, P. U. F., 1959., str. 73): »Vlasnik poznaje svako grlo svoga stada, i satima će gladiti životinju po ledima, okretati joj rogove, plesti joj ogrlicu ili uznositi njene vrline u nekoj pohvalnoj pesmi... Uginje li neka voljena životinja, tuga njenog gospodara vrlo je duboka, a poznata su i samoubistva koja nemaju drugog uzroka.« U istom smislu, Ričard—Molard (Richard—Molard) govori o boomaniji Puela. Ali ni u kom slučaju ne treba pomešati ovaj stav s obožavanjem u religioznom smislu izraza. Vidi još P. Quin, *Foodis and feedings habits of the Pedi*, Witwatersrand University, Johannesburg, 1959.

³ Navedeno u *Antropologie africaine et malgache*, Price, ogledi, svedočanstva pesme. Seghers, 1962, str. 42—45.

⁴ R. P. E. Maugin, *Les Mosi*, Challamel, 1921, str. 85.

⁵ Ch. Merlo, P. Vidaud, »Le serpent nègre que ouvrit les yeux aux hommes«, *Diogenè*, 55, 1966, str. 67—93.

⁶ R. Girard, *La violence et le sacré*, Grasset, 1972, str. 141.

⁷ R. Girard, *La violence et le sacré*, Grasset, 1972, str. 141.

⁸ Smrt životinje sablažnjava zapadnu osetljivost (!) svojom okrutnošću; sasvim je izvesno da ona predstavlja kataraktičku funkciju, što bi trebalo dub-

lje proučiti. Film. 2. L. Manjerona (Magneron) *Vaudau* daje sugestivne primere za to. Vidi takode L. V. Thomas, *Les Diola*, Ifan, Dakar, 1958, 2 toma.

⁹ R. Girard, *op. cit.*, str. 142—143.

¹⁰ Douglas, *De la Souillure*, Maspero, 1971, str. 180.

¹¹ M. Douglas, *op. cit.*, str. 180.

¹² Krabovi, zmije... vrše često tu ulogu. Kod Tuci iz Burundije kraljev leš stavljao se u volujsku kožu odranu nazivo, rasprostrtu na jednom pleteru. Sveštenici budno nadziru raspadanje leša i s pažnjom uzimaju prvog crva (koji po njihovom mišljenju sadrži dušu pokojnika). Taj crv se potom tovi mlekom, a zatim, u trenutku za koji se proceni da je pogodan, biva sahranjivan uz veliku počast. Smatralo se da se on preobražava u lava.

¹³ D. Zahab, *Religion, spiritualite et pensee africaines*, Payot, 1971, str. 66.

Vidi još H. Abrahamsson, *The Origin of Death, Studies in African Mythology*, Studia Ethnographica Upsaliensia III, Upsala, 1951; L. V. Thomas i R. Luneau, *Textes sacres d'Afrique noire*, Danoeil-Fayard, 1969.

F. Tastven (Tastevin) (*Etudes missionnaires*), 2, str. 85, podseća da prema predanju Serera (Senegal), ljudi u početku nisu znali za smrt. Prvi koga je zadesio ovaj udes bio je jedan pas koga su sahranili na svečani način. Žene su pšesale a ljudi senlučili. Uvijena u pregaču, životinja je položena u termitnjak podno jednog baobaba. Sve to što su ljudi činili za psa, ljuto je razžestilo Boga (Koh) i on — odlučio da od toga trenutka ljudi moraju umirati. S. F. Nadel, *The Nuba*, London, 1947, str. 168. Takođe podseća na jednu priču Koronga, koja veli da su se u početku ljudi množili, da nisu umirali. Jednog dana obavljali su pospndne sahrane: nosili su u procesiji drvene truce u selo, a zatim ih sahranjivali uz veliku pompu. To izrugivanje razgnevalo je Boga i za kaznu on posla ljudima bolest i smrt. »Pošto je današnja ljudska sudbina vezana za razlikovanje između ljudi i životinja (seferski mit): ljudi se sahranjuju, životinje ne, ili između ljudi i drveća (mit Koronga): ljudi se sahranjuju a drveće ne, smrt je povezana s jednim vidom koji potvrđuje tu distinkciju, dok besmrtnost (»neostvariva«) ide uporedo sa zbrkom ljudi i životinja, ljudi i drveća.« D. Zahab, *op. cit.*, 1970, str. 74.

¹⁴ Povodom smrti poglavara—vraća (kod Naisi iz severnog Kameruna), plemeni izvodi obredni lov na lava. Lav se ubija prema određenim pravilima, a kožu koju s njega oduze nose na sveto mesto. Novi čarobnjak sparuje se sa svojom starijom kćerkom pred posvećenima, na način kao što to čine majmuni. Gospodar plodnosti vadi spermu iz devojčine vagine i skuplja je u jednu tikvicu. Gospodar zemlje (u isto vreme i gospodar lava) moli lava za oproštaj, zatim mu seće glavu, polaže je na jedan kamen i pristupa dranju životinje žrtvenim nožem. Leš poglavara—vraća, s koga je odušena glava, zašiva se u kožu lava, u fetalnom položaju. Pokojnikov mozak zgnječe udarcem kamena i tako dobijena kaša sipa se u tikvicu sa spermom. Ova tikvica će biti sakrivena u jednu rupu koja će se zatim zatrpati travom, granama i, najzad, zemljom. S glave lava skida se onda meso a lobanja se suši na suncu. Tako nabeljana lobanja smatra se da sadrži »dušu« boga plemena i poglavara—vraća, i od sada će u obrednoj kolibi zamenjivati lobanju prethodnika, koja će odmah biti prenetna na groblje poglavara. Vidi L. Lantier, *La cite, magie et magie en Afrique noire*, Fayard, 1972, str. 91.

¹⁵ To počiva na činjenici da životinja može igrati ulogu na *onom svetu*. Vele da su Francuzi ubijali konja nad grobom mrtvog konjanika, ili ga živog zakopavali, da li pokojniku služio za jahanje na drugom svetu. Isto tako, izvesni pastirski narodi Afrike meću u grob zametak govečeta kojim će se kasnije hraniti pokojnikova duša tokom velikog putovanja.

¹⁶ Epitaf na grobovima životinja, iako veoma oskudni, nisu ništa manje puni značenja, dirljivi ili smešni:

— Ovdje leži Pipi, moje jedno pšestance, moj jedini prijatelj, 1929—1945.

— Bobi Vixit Amavit, 1911—1926.

— Našem dragom malom Pifiju, 26. 5. 1953.

— Ovdje leži Pipi, moje jedno pšestance, moj jedini prijatelj, 1929—1945.

uzimao u lom spru.

— Mojoj maloj golubici Kači, preminuloj 20. aprila 1938. u spomen... itd. Vidi R. Sabatier, *Dictionnaire de la mort*, A. Michel, 1967, str. 101—104.

¹⁷ U tom čudesnom filmu Mek Kavena, aligatori, legvani, žabe i gušteri povezuju se da bi uništili ljude. Tu vidimo jednog džinovskog pauka kako siše lešinu svoje žrtve, aligatora kako rastrže svoju žrtvu...

Preveo s francuskog Zoran Stojanović

ivan focht

smrt i beskonačnost

Kao moto mogla bi mi poslužiti Rilkeova pjesma *Iz jedne olujne noći*, koja je, budući da u cjelini govori zapravo i jedino o smrti, ušla u koncepciju ovog broja *Polja*. Ili, s druge strane shvaćeno, moj prilog bi se mogao posmatrati isključivo kao jedna eksplikacija nekih od misli sadržanih u navedenoj pjesmi, naročito u njenom *Naslovnom*, kao i 1., 6. i 8. delu.

Najnovije registracije iskustava privremeno klinički umrlih i potom oživjelih pojedinaca nisu nam bitnije obogatile uvid u fenomen smrti. Kao što to i inače biva kad se radi o slučajevima koji se još uvijek ne mogu egzaktno fiksirati i istražiti, pozicija nam ipak više govori od nauke. Poeovi, Maupassantovi,

Rilkeovi i Shakespeareovi intuitivni »upadi« u stravičnu činjenicu smrti i danas su neprevaziđeni. Pa i uprkos često zapanjujućim umjetničkim uživljavanjima u prekide života — a nema druge uporišne tačke da im povjerujemo, osim unutarnje umjetničke uvjerljivosti — mi i dalje o smrti uglavnom ne znamo ništa.

Tako ni ovaj zapis ne pruža ništa novo, pa i ne ide objašnjenju već utvrđenih činjenica. On je samo pokušaj da se otkriju uzroci naše totalne bespomoćnosti pred licem ovog fundamentalnog pitanja. Fundamentalnog, jer osim što postavlja to pitanje, čovjek se generički ne razlikuje od životinje: sve ostalo nam je zajedničko, počev od prehrane i rasplodavanja, do vođenja ratova i udruživanja; u tom pitanju, u razjedanju i očaju u traženju odgovora na njega, i sastoji se onaj tanki sloj tzv. kulture kojim je presvučen naš golemi i nezgrapni životinjski organizam.

Jer, sva kultura i nije drugo nego nastojanje da se konačnost smrti prevaziđe. Kako je već Schelling utvrdio da likovne umjetnosti: one jedan pokret, mig, smrtnu trenutačnost zaustavljaju, kočće, fiksiraju i time je čine, navodno, beskonačnom. No svejedno da li one navodno¹⁾ ili istinski uspjavaju da jedan prolazni tren ovjekovječe, činjenica je da sve umjetnosti upravo ta crta odlikuje: težnja da se zauvijek zadrži jedan određeni željeni sticaj okolnosti u pojavnosti.

Ne treba posebno ni isticati da i filozofiju nosi ista ta željnja za zaustavljanjem i nadilaženjem konačnog. Makar i ne prelazila na djelo, ona bi htjela da zna kako bi se to djelo moglo izvesti, ili bar da sazna zašto smo na konačnost beskonačno osuđeni. »Jednom se umire, a tako zadugo.« Ovaj Molièrov humor je prevaziženje smrti u duhu. Realno prevaziženje je nemoguće, jer i prije nego i dođemo do ključnog problema smrti, sam život postaje problemom, te se moramo iz dana u dan nositi s dosadno-efemernim i potpuno vanljudskim teškoćama, ni-

kad ne dospjevajući do instinskih. Pri tome ljudska ljubav prema trenutku i aktualitetu, vezanost ogromne većine čovječanstva za svakodnevnicu, još više zatrpava mogućnost da se smrt prevaziđe bar u idealnom vidu. »Ne plaši se da će ti život okončati, nego da neće nikad početi« (John Newman).

Kad, dakle, već dva milenija ne možemo na temu smrti navesti ništa novo, jedino što možemo učiniti je da već poznate činjenice vrednujemo iz drugih aspekata, odnosno da ih dovedemo u kontekst s drugim pojmovima. Ovdje se one dovode u vezu s dva takva pojma: s beskonačnošću i s individualnom samosvijesću.

Do sada su umirali pojedinci, plemena i narodi, ali sada čovječanstvu kao biološkoj vrsti u cjelini predstoji smrt. Uopće više nije potrebno da bukne atomski rat, dovoljan je zbir sitnih zagađenja, radijacija, lokalnih pustošenja okoline itd. pa da čovjek kroz, u najboljem slučaju, 35 godina, uništi svaku mogućnost svog daljnjeg opstanka na Zemlji. To nije nikakva pesimistička prognoza, meo naučno utvrđena činjenica: futurolozi su izračunali, ne uzimajući čak u obzir geometrijsku progresiju, da dosadašnji »razvoj« čovječanstva dovodi do biološke smrti u roku od 20 do 30 (+ — 5) godina. Kroz petnaest godina vodiće se ogorčene bitke po vrhuncima planina oko malo zraka koji je još moguće udisati.

Ali, to nije naša tema, samo je činjenica s kojom u postavljanju pitanja treba računati. Naime, isti taj čovjek, koji će sam sebe onemogućiti, predstavlja jedini poznati oblik samosvijesti, jedini modus svijesti u kojem se, osim predstave smrti, javlja i pojam beskonačnosti. Budući da je ova svijest vezana uz materiju (tijelo), a ovoj predstoji uništenje, postavlja se najdalekosežnije pitanje svih vremena: postoji li mogućnost ponovnog rađanja jedne svijesti koja bi iznova mogla postaviti, a možda ovaj put i riješiti, sam problem?

Budući da nam do konca života neće biti dato da spoznamo najodlučnije činjenice (istine) — kao što su pitanja o biću, životu, svemiru — najzanimljivije bi bilo znati da li bar teorijski postoji mogućnost nove prilike (za spoznajom).

Uvijek se vraćam pitanju kojim sam svoju raspravu o *Filosofiji prirode* prekinuo. Ono mi se ne nameće iz želje za besmrtnošću, nego iz neudovoljene potrebe za saznanjem:

»Pitanje o vremenskom i prostornom kontinuitetu, odnosno diskontinuitetu kosmosa ima i jedan neposredno lični i praktični značaj. Naime, svi se mi pitamo, ma koliko to zvučalo spekulativno, hoće li nam se pružiti još jedna prilika za život, možda u sasvim drugačijem tjelesnom obliku i vidu svijesti, pa čak možda i u sasvim drugom dijelu kosmosa, ali ipak ... ipak, da li ćemo se ikad više prepoznati. Ako kosmos i nije vječan, ostaje nam vjera da je priroda vječna. U beskonačnom vremenu i po računu vjerovatnoće, moguće je da ćemo se i mi ponovo nekako i negdje roditi, iako, kako su vjerovali buddhisti, možda u obliku trave ili nekog bića inteligentnijeg od ljudi. Ako je između našeg prethodnog i novog rođenja proteklo možda neizmjereno mnogo vremena, vjerovatno se nećemo sjećati prošlog života, ili ćemo se samo nečega mutno prisjećati, kao što nam se to u sadašnjem životu ponekad čini. Jedino, postavlja se pitanje identiteta našeg Ja, to jest da li ćemo kroz beskraj vremena između pojedinih reinkarnacija i rađanja promijeti neokrnjeni osjećaj da smo to ponovo mi?«

Ako se ponovo i pojavi svijest sazdana na moju sliku i priliku, još nije time rečeno da se u toj svijesti netko drugi, umjesto mene, neće doživljavati kao »Ja«. Taj kompleks sadržan u ovom pitanju nazivam problemom identiteta svijesti.

Dakle, svijest koja bi se ponovo rodila ne bi morala biti samo samosvijest, nego upravo moja samosvijest, tj. u njoj bih morao ustanoviti identitet svoga Ja, inače meni ne bi koristila i ja ne bih znao čak ni da li neka druga svijest zna.

Da li je iskustvo svoga Ja uopće, u načelu moguće u nekom drugom obliku, da li je identitet svijesti vezan uz sasvim određene crte ili je, ukratko, zbiljski transcendentalan?

Da li jesvijest o vlastitom Ja vezana uz psihosomatsku strukturu čovjeka, tj. da li je moguće da se ona pojavi i u drugoj (biološkoj) vrsti?

Da li je svijest o vlastitom Ja vezana uz psihosomatsku strukturu, jedan poseban moment koji ne iskrsava naprosto iz objedinjavanja svih momenata svijesti? Ako je samosvijest još jedan plus uz svijest, tako reći jedan specijalni arrangement, tada su šanse da u nekom budućem životu uspostavimo (bolje reći: nastavimo prekinuti) kontinuitet našeg Ja daleko manje.

I pod pretpostavkom da se u »Životu br. 2« nastavi prekinuti kontinuitet identiteta samosvijesti iz »Života br. 1«, to još ne bi po sebi garantiralo da ćemo istinu o smrti u toj novoj prilici otkriti. Vjerovatno, ne bismo mogli nastaviti ono do čega smo u proteklom životu došli — jer se u beskonačnosti može, po računu vjerovatnoće, desiti da se ponovo pojavimo tek za beskonačno dugo vrijeme, te se ne sjetimo ne samo »starih spoznaja«, nego ni prošlog života. Pored toga, i pojava ponovo (po drugi ili stoti put) u modusu čovjeka ne bi možda koristila, jer čovjeku možda uopće nije dato da spozna. (Ne samo nijedan pojedinac.

nego ni čovječanstvo u cjelini nije spoznalo nijednu stvar, ne samo smrt, do zadovoljavajuće dubine, iako su svi pojedinci mogli nastavljati dostignuća prethodnika.)

Traži se, dakle, ne samo nova prilika, novi život, nova svijest i nova samosvijest, nego i viši, bolji oblik (kvalitet) te samosvijesti.

Kolika je vjerovatnoća da se svi ovi uvjeti ispune, te da jednom uzmožemo saznati šta je to smrt?

Što je sve potrebno da se jedno Ja (i po prvi put) rodi! Koliki je silan lanac slučajnosti morao da prethodi čudu da se jedno određeno Ja prizove i izluči iz beskonačne nirvane bezimenosti i nebitka! Samo se podsjetimo bar ključnih uslova za nastanak jedne individualne svijesti: 1. potrebna je jedna planeta, ni predaleko ni preblizu njenom suncu, da bi na njoj uopće bio život moguć; 2. potrebna je veoma duga evolucija tog života; 3. neophodno je da ta evolucija vodi, bar jednim svojim slučajnim rukavcem, ka nastajanju inteligentnih bića; 4. moraju roditelji jednog takvog bića posjedovati određene gene; 5. moraju se ti roditelji sresti (susret s bilo kojim drugim partnerom neće rezultirati rođenjem upravo određenog Ja); 6. roditelji moraju začeti život u sasvim određenom trenutku (jer u svakom drugom trenutku rađa se brat ili sestra, ali ne i upravo Ja); 7. u rođenom biću mora se javiti i ona »supstanca« koju nazivamo samosvijesću (jer mnoga bića koja su imala nevjerojatnu sreću da se rode rađaju se nesvjesna — ne samo Smrti i Beskonačnosti, nego i Života samog).

Kad samo pomislimo koliki je nevjerojatan sticaj okolnosti bio neophodan već za rođenje samo jednog roditelja (jer cijeli gornji lanac uslova važi već i za njega i za njegove praroditelje), tad činjenica da smo se upravo mi rodili izgleda još nevjerojatnijom. A da i ne govorimo o vjerovatnoći da se ista stvar ponovo dogodi.

Pa ipak, u beskonačnosti ima i beskonačno vremena da sve dođe (ponovo) na red.

Samo, postavlja se pitanje postoji li beskonačnost. Neki mislioci su smatrali da kosmos nema ni početka ni kraja, neki da ima početak (prije kosmosa je bio kaos) ali nema kraja, neki opet da nema početka ali ima kraja i, konačno, neki da ima i početka i kraja. Ovoj posljednjoj pretpostavci naginje i savremena nauka (astronomija). Međutim, hipoteza nije dokzana — a i kako bi? — te nam još uvijek preostaje nada. Nju podupire i

naša nemoć da predstavimo kraj svemu: jer, šta bi bilo poslije tog kraja?

Pitanje beskonačnosti povezano je sa zakonom o održanju energije. Ako ovaj posljednji važi — a počelo se već i u njega sumnjati — tad ima beskonačnosti.

Imamo, dakle, izvjesnog *logičkog* prava da pretpostavimo postojanje beskonačnosti.

A ako bi kosmos ponovo okončavao u haosu (iz kojeg je vjerovatno i proistekao), šanse reinkarnacije možda čak i rastu. Jer, haos je vladavina slučajnosti, a slučajnost daleko više dopušta mogućnosti ponavljanja nego jedan sređeni, na nužnosti bazirani svemir koji se ne zaustavlja na već stvorenim oblicima, i u svojoj (suponiranoj) biti nosi u sebi nagon ireverzibilnog progressa.

Već u beskrajno malom isječku poznate na povijesti («civilizacijek») imali smo priliku da upoznamo slučajeve ponavljanja događaja koji u svojoj sličnosti idu do nevjerovatnih analogija. (Recimo: propast rimske civilizacije dovela je čak i u sferi morala do takvih izvitoperenja kakva se mogu susresti u naše doba; gotovo identični načini uklanjanja protivnika; identična sudbina osvajača itd.) Koliko bi tek u jednoj beskonačnosti bilo mogućnosti ponavljanja! Mi čak ne možemo pružiti protudokaze ni hipotezi da se već u ovom trenutku negdje u svemiru, ili čak u najbližoj okolini, ne nalazi jedna naš svijest koja je *identična* našoj. Apsolutno nema načina da doznamo nije li u našem sagovorniku ista ona svijest koja prebiva u nama, kao mi obratno, ne prebiva li u nama netko drugi, ne predstavljamo li mi *njegovu* svijest. To se, dakle, ne može provjeriti, kao ni Kantov problem da li neki drugi subjekt vidi žutu boju isto kao i mi. Ali, i jedno i drugo je *moгуće*.

Otkud Nietzscheova ideja »vječitog vraćanja«? Otkud Descartesova koncepcija »urođenih ideja«? Mi nešto (bez obzira koliko je to nešto značajno) znamo i prije svakog iskustva — factum koji nitko ne može poreći. Otkud dolazi to znanje? Ako se odgovori: zapisano je u našim genima — pravi odgovor je samo odgođen, odnosno, prebačen na drugi niz pitanja. Jer, nešto može biti zapisano u genima od strane nekog drugog, može se preuzeti naslijedom, ali može biti ubilježeno u gene i od naše vlastite strane (u prošlom životu). U svakom slučaju, Descartesovo učenje o urođenim idejama ne samo da se ne može olako odbaciti, nego i dobija potvrdu savremene genetike. A ono do čega je genetika došla traži daljnje objašnjenje.

Ukratko, sve neodumice svode se na jednu: da li je sama beskonačnost smrtna ili ćemo beskonačno puta umirati?

Ključno pitanje, kako iz svega proizlazi, glasi: Postoji li u prirodi beskonačan broj mogućih kombinacija između građevnih elemenata, ili je on ograničen? Naime, u drugom slučaju ne samo da daleko raste vjerovatnoća višekratnog rađanja iste svijesti, nego su ponavljanja čak nužna. Isti oblici morali bi ponovo doći na red kad priroda već po apriori ograničenim mogućnostima, po tzv. idealnim ili mišljivim mogućnostima, ne bi uvijek iznova mogla »izmišljati« nove.

U prirodi je manji broj elemenata — šta se sve ne gradi samo od ugljika — ali kombinacije između njih su mnogobrojne, silne, pa ipak ne i beskonačne. Mogućnosti kombiniranja nisu neiscrpne; iako velike, one upravo zato potpadaju pod zakon »velikih brojeva«, koji govori o tome da što je niz svih slučajeva veći, to je i mogućnost povoljnih slučajeva veća. A u našem slučaju »veliki broj« je beskonačno velik.

S tim u vezi je i pitanje slučaja. Čak i kad bi priroda mogla u beskonačnost iznova proizvesti neponovljive oblike, to još ne isključuje svaku vjerovatnoću *slučajnog* ponavljanja nekog oblika. Tada bi postojala ipak, iako vrlo mala, mogućnost da se jedno određeno Ja ponovo rodi. No, ako bi priroda bila ograničena makar samo u jednom pogledu, njena varijabilnost se ne bi mogla u beskonačnost obnavljati, pa bismo u toj beskonačnosti svi mi ponovo *moralni* doći na red — i to ne samo još jednom, nego i bezbroj puta.

Dakako, nad svim ovim i dalje lebdi sumnja, odnosno neizvjesnost u pogledu toga da li bi — i u slučaju istinske repetitije — ponovljeni istovjetni oblik bio ponovo Ja — svijest, da li bi se u novom životu sačuvalo i identitet samosvijesti. Ali, »ne preostaje nam ništa drugo nego da učinimo i ovaj posljednji korak« nađe, kako bi rekao Kafka.

Jedno pitanje, sasvim nezavisno od prethodnih, čeka takođe na svoj odgovor:

Da li je svijest uopće nužno vezana za organizam i *životne* oblike? Ne isključuje li antropomorfnu način mišljenja i nesvjesno svaku mogućnost da se svijest pojavi (negdje u svemiru) i u generički drugačijim modusima?

Na ovo najspekulativnije pitanje od svih mogu reći samo ovo: kao što je neizmjereno veća vjerovatnoća da se neko ne rodi nego da se rodi, tako je i daleko vjerovatnije da se svijest javi u nekom drugom obliku nego u, rođenim bićima, već poznatom.

— — — — —
Šta govori u prilog za nas povoljnih pretpostavki?

1. Millerovi eksperimenti i niz drugih indicija koje govore o tome da slični uvjeti usmjeravaju i na sličnu evoluciju.

2. Nevjerovatnost pretpostavke da je čovjek jedino inteligentno biće u svemiru.

3. Podudarnosti u rađanju zvijezda i druge kosmogonijske analognosti.

Ovim naučnim, dodajmo i izvannaučne poene: 4. Naša nesposobnost (nemogućnost?) da zamislimo svijet bez nas, kao i iščeznuće svijeta.

5. Učenje o reinkarnaciji i metempsihozi — uz tu, naravno, ogradu da novi život još ne mora značiti i novu svijest, a kamoli samosvijest.

6. Staroegipćansko vjerovanje da se svakih 11.000 godina ponovo rađamo. (Da li se već u tako kratkom periodu iscrpljuju sve moguće varijacije u prirodi?)

7. I religiozna predstava o »zagrobnom životu« mogla bi se preinterpretirati u prirodno-naučnom duhu (u skladu s pojmom beskonačnosti).

Ova vjerovanja i intuicije (tačke 4—7) nemaju, svakako, valjanost naučnog dokaza, ali oni su, ipak, više nego ništa. S druge strane, naučno nije dokazano ni protivno, kao ni postojanje, odnosno nepostojanje same beskonačnosti, kao ni sve druge hipoteze od prioritetnog značaja.

— — — — —
Šta govori protiv?

Ništa što bi imalo stopostotnu valjanost.

Evolucija života ne, takođe, jer i kad bi ona na Zemlji bila ireverzibilna i uvijek rađala unikatne oblike, teorijski nije isključena mogućnost bezbroja novih »Zemalja« — s ponovnim otvaranjem evolucionog kola — kao i bezbroj predstavnika iste vrste. Čak i kad bi čovjek bio ona kruna evolucije, vrhunac do kojeg se priroda uopće može dovinuti, to ne znači da se čovjek ne bi mogao ponovo pojaviti na nekoj drugoj planeti, čak i na onoj koja danas još nije ni rođena, koje u cijelom kosmosu još naprosto ni nema.

Samouništenje čovječanstva na ovom mjestu, pa makar ono za sobom povuklo i uništenje Zemlje, ne ukida, ni u jednoj od razmatranih vjerovatnoća, mogućnost rađanja novog identičnog Ja.

— — — — —
Tako jednom jedinom pitanju suprotstavljamo niz jednako (zasad) nerješivih pitanja — umjesto odgovora. Ali, to nije ni čudo kad se radi o području na kojem nam ni gole činjeice nisu dostupne. Jedinu sigurnu stvar je opet ona Descartesova: svijest o vlastitoj svijesti. Čak ni smrt nije izvjesna. Ne mislim na Clarkeovo proročanstvo da će čovjek uskoro otkriti tajnu besmrtnosti — samouništenje će doći još skorije. Nego, ako smrt nije konačna, ako ona nije »jednom za uvijek«, tada ona po svom pojmu i nije više smrt.

— — — — —
Ovakvo, sučeljeni s tolikim neizvjesnostima, dato nam je jedino da izračunavamo postotke vjerovatnoće u cijelom snopu prethodnih alternativnih odgovora. Zato sam se i sâm na takva odgaganja morao ograničiti.

Premda postoji beskonačno mali procent vjerovatnoće, teorijski je *moгуće* da u *beskonačnom vremenu* ponovo bude jedna Zemlja, na njoj Novi Sad, u njemu »Polja«, da u tim »Poljima« ponovo bude urednik Zivlak, da njemu ponovo padne na um tematski broj posvjećen »Smrti« i da se u tom broju ponovo jave isti ovi pojedinci, s istim imenima — koji će, tom novom prilikom, o smrti više znati.

¹⁾ Mislim, naime, da neke vidove umjetnosti pogada Hebbelova izreka: »Umjetnost je samo viši oblik smrti.«

»polja« — časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, novi sad, katolička porta 5/II, telefon (021) 28-765

uređuju: lazar bojancvić, milan dunderški, slavko gordić, vićazoslav hronjec, dragan koković i jovan zivlak (glavni i odgovorni urednik) tehnički i likovni urednik cvetan dimovski / sekretar radmila gikić / članovi izdavačkog saveta: janoš banjai, bosiljka bojančić, cvetan dimovski, nedeljko terzić, lazar elhart, ksenija maricki gađanski, slavko mišković, julijana palfi, jordan pešić, jožef ric, milan stanić (predsednik), jovan zivlak i pero zubac / izdaje nlp dnevnik, oour »redakcija dnevnika«, novi sad, bulevar 23. oktobra 31, direktor jovan vilovac / osnivač pokrajinska konferencija saveza socijalističke omladine vojvodine / rukopis slati na adresu: redakcija »polja«, novi sad, poštanski fah 190 / godišnja pretplata 60 dinara, za inostranstvo dvostruko / žiro račun 65700-601-11971 nlp dnevnik, oour »redakcija dnevnika«, sa naznakom za »polja« / lektor zorica stojanović / korektor aleksandra kolarić / meter milenko veljkov / štampa »prosveta« novi sad, stevana sremca 13. na osnovu mišljenja pokrajinskog sekretarijata za nauku i kulturu broj 413-152/73 časopis je oslobođen poreza na promet proizvoda i usluga.